

Jak vznikala výstava *Uprostřed Koruny české. Gotické a raně renesanční umění východních Čech 1250–1550*

Helena Dáňová, Markéta Pražáková

The Development of the Exhibition *In the Middle of the Czech Crown. Gothic and Early Renaissance art of Eastern Bohemia 1250–1550*

Výstava „*Uprostřed Koruny české. Gotické a raně renesanční umění východních Čech 1250–1550*“, která se konala v prostorách Kotěrovy budovy muzea v Hradci Králové, byla výsledkem dlouholetého úsilí několika desítek badatelů. Slavnostně byla zahájena 5. února 2020 a ukončena byla 28. června téhož roku. Její hlavní část (výtvarné umění 14. až 16. století) ale byla o jeden měsíc prodloužena. Během předcházejících let, kdy probíhal výzkum středověkého umění ve východních Čechách, se podařilo nashromáždit bohatou základnu poznatků týkajících se výtvarné kultury východočeského regionu.

Příprava výstavy byla bezprostředně navázána na pětiletý grantový program na podporu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity podpořený Ministerstvem kultury (NAKI II, 2016–2020). Do projektu byly zapojeny čtyři významné české instituce – Ústav dějin umění Akademie věd České republiky v Praze, Univerzita Palackého v Olomouci, Národní památkový ústav a Muzeum východních Čech v Hradci Králové.¹ Široký badatelský tým složený z historiků umění, historiků, archeologů, památkářů, restaurátorů a přírodovědců čítal přes šest desítek členů.

Idea projektu vznikala dlouho před jeho zpracováním a navazovala na uskutečněné regionální výstavy, konané zejména v posledních třiceti letech.² Poznatky získané v rámci jejich příprav jsou kumulovány do výstavních katalogů.³ Jejím iniciátorem byl hlavně prof. Ivo Hlobil, který působil na Katedře dějin výtvarných umění Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Pod jeho vedením zde vznikaly studentské práce, které se

týkaly východočeského středověkého umění a architektury. Jeho bývalí studenti, dnes působící ve významných institucích a univerzitách v Čechách i na Moravě, pak vytvořili základ vědeckého týmu projektu.

Hned na počátku bylo nutné vymezit, jaké teritorium je vlastně možné považovat za východní Čechy ve středověku. Vzhledem ke skutečnosti, že hranice byly v daném období velmi proměnlivé, historikové spolupracující na projektu vytvořili určitý kompromis a výstava nakonec sledovala území, které bylo stanoveno kombinací současné podoby administrativního uspořádání oblasti, tj. územní rozlohou Královéhradeckého a Pardubického kraje, a jejich historickou krajskou podobou ve středověku a na počátku novověku. V oblasti zájmu se tak nacházely nejen vlastní východní Čechy, ale i část severozápadní Moravy a malá část polského Slezska (Kladská kotlina), ležící za Orlickými horami. Toto území bylo systematicky zkoumáno a dokumentováno členy badatelského týmu, mezi nimiž nechyběli ani dva kolegové z polské strany (Romuald Kaczmarek a Wojciech Marcinkowski).

Během řešení projektu i přípravy výstavy jsme se potýkali s různými problémy, časovými možnostmi a dalšími kritickými momenty, které se podařilo díky velkému úsilí a vzájemné vstřícnosti zúčastněných institucí a jednotlivých pracovníků překonat. Do přípravy samotné výstavy navíc zasáhla rekonstrukce budovy muzea.

V roce 2019 se konečně mohlo přistoupit k vytvoření základního libreta a konceptu výstavy a od února 2019 se pracovalo i na architektonickém návrhu expozice.

1 Číslo DG16P02B003.

2 První regionálně zaměřenou výstavu uspořádal Josef Opitz v roce 1928. V roce 1965 uspořádali Jaromír Homolka a Jiří Kropáček výstavu *pozděně gotického umění jižních Čech*. Další výstavní projekty následovaly až po roce 1989: výstava *Gotické umění západních Čech v roce 1995*, výstava *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550 v roce 2000*, výstava *Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách v roce 2013* nebo výstava *Bez hranic. Umění v Krušnohoří mezi gotikou a renesancí z roku 2015*. Slezsku byla věnována výstava *Slezsko: perla v České koruně: tři období rozkvětu vzájemných uměleckých vztahů v roce 2006*, která zahrnuje výběrově i oblast Kladsko.

Mgr. Helena Dáňová, Ph.D.
Ústav dějin umění
Akademie věd ČR
danova@udu.cas.cz

PhDr. Markéta Pražáková
Muzeum východních Čech
v Hradci Králové
m.prazakova@muzeumhk.cz

Její původní řešení bylo nuceno počítat s jinými výstavními prostory muzea a také s omezeným počtem předmětů ze sbírek Biskupství královéhradeckého. Počáteční požadavky zástupců půjčitele, obtížná jednání i stanovené transportní či výpůjční podmínky velmi omezily záměr projektu představit středověkou výtvarnou kulturu východních Čech komplexně. Na jaře 2019 po personálních změnách na biskupství se však situace výrazně změnila. Vedení biskupství výstavní počin plně podpořilo, a nakonec umožnilo zapůjčit značné množství původně nedostupných sochařských i malířských památek, mezi nimi i několik velkých oltářních obrazů.

Snahou autorů bylo představit návštěvníkům výtvarná díla nejen z estetického hlediska, ale také zprostředkovat jejich původní funkci. To byl případ i několika deskových obrazů – původně oltářních křídel, které jsme chtěli vystavit tak, aby byly pohledově přístupné z obou stran. Bylo tedy nutné přehodnotit jednoduchou adjustaci a navrhnout systém ocelových rámu, do nichž budou tyto předměty zasazeny. V rámci návrhu projektu byly

zajištěny finanční prostředky na specializovanou firmu, která byla schopna připravit požadovaný výstavní mobiliář podle našich představ a zejména podle požadavků na bezpečnou instalaci všech vystavených předmětů.

V průběhu první poloviny roku 2019 byly definitivně dojednány zápůjčky z církevního majetku, nejen ze zmíněného Biskupství královéhradeckého, ale i z Arcibiskupství olomouckého a Biskupství litoměřického a k nim přináležejících farností. Současně probíhala jednání s tuzemskými galeriemi a muzei, které rovněž ochotně zapůjčily svá – mnohdy divácky exponovaná – díla. Poměrně překvapivý byl počet zlatnických prací, kterých se pro výstavu díky vstřícnému přístupu zapůjčitelů podařilo shromáždit velké množství. Vynikaly zejména velké procesní monstrance z Bohdanče a Sobotky a dále např. drobné pozlacené figurky apoštolů z Medlešic u Chrudimi. Velkou výzvou pro tým královéhradecké instalační skupiny byla adjustace několika vitráží z kostela sv. Prokopa v Nadslavi (zapůjčených z Regionálního muzea a galerie v Jičíně), které patří k unikátně

První sál byl věnován archeologii, kde jsme prostřednictvím archeologických nálezů sledovali běžný každodenní život středověkého člověka.

3 Josef Opitz: *Gotische Malerei und Plastik Nordwestböhmens. Katalog der Ausstellung in Brůx-Komotau, Brůx – Komotau 1928; Jaromír Homolka – Jiří Kropáček (eds.): Jihočeská pozdní gotika, Hluboká nad Vltavou 1965; Jiří Fajt (ed.): Gotika v západních Čechách (1230–1530), Praha 1996; Ivo Hlobil – Kaliopi Chamonikola: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550, 3 díly katalogu, Brno – Olomouc 1999; Petr Jindra – Michaela Ottová – Jan Anderle (eds.): *Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách, Řevnice 2013; Jan Klípa – Michela Ottová (eds.): Bez hranic. Umění v Krušnohoří mezi gotikou a renesancí, Praha 2015.**

Druhý oddíl prezentoval kulturní vývoj v regionu ve 14. a 15. století. Vystavená díla odrážela jak nebývalý ekonomický i kulturní rozkvět, který zažívaly východní Čechy včetně kladské oblasti ve 14. století, tak zvrát, který přinesly husitské války.

dochovanému souboru sklomaleb nejen v rámci východních Čech, ale i celé České republiky. Vitráže byly instalovány tak, aby návštěvníci mohli obdivovat pestrou škálu barev zvolených středověkými umělci, které navíc umocňovalo procházející světlo, v expozici samozřejmě simulované zářivkami.

Současně se dojednávaly zahraniční zápůjčky, mezi nimiž vynikal početný konvolut středověkých děl z Muzea Ziemi Kłodzkiej v Kladsku. Významnými a hodnotnými zápůjčkami přispělo také Rakousko, odkud byl získán *Cestovní oltářik Albrechta ze Šternberku*, litomyšlského biskupa, který se vlivem běhu dějin ocitl v rakouském benediktýnském opatství v Admontu, nebo nádherně iluminovaný rukopis zhotovený pro jiného litomyšlského biskupa Jana Železného na sklonku 14. století, který je nyní uchovaný v klášterní knihovně cisterciáků ve Stamsu. Z Germánského muzea v Norimberku byla zapůjčena význačná socha trůnící

Madony na lvech, která původně pochází z Krosnowic u Kladska. Do zápůjček se zapojily i církevní instituce ve Slezsku a díky jejich laskavosti a vyjednávacím schopnostem polských kolegů mohla být divákům představena monumentální dubová socha *Kladské madony* (tzv. *Madona s vrabcem*), krásnoslohová *Pieta z Horní Štítnice* (Szalejów Górny) a pozdně gotická polychromovaná řezba *Madony na půlměsíci* přidržované dvěma anděly (Assumpta) z téhož kostela. Zápůjčky, včetně těch zahraničních, byly do Hradce Králové převezeny zkušenou specializovanou transportní firmou Kunsttrans Praha, která zajistila rovněž klimatizované přepravní bedny.

Ke změně celkové koncepce původně menší zamýšlené výstavy přispěl nemalou měrou také technický stav výstavní budovy muzea po její rekonstrukci ukončené počátkem roku 2019. Po předání objektu zpět uživateli v dubnu 2019 bylo totiž shledáno, že jeden z prostorů plánovaných pro výstavu není možné z hlediska klimatických podmínek zatím použít a bylo zvoleno náhradní řešení v sále v prvním nadzemním podlaží, který měl být věnován stále expozici královéhradeckého muzea. Před autory výstavy se tak otevřela příjemná výzva zaplnit celou budovu Kotěrova muzea gotikou. Po dohodě s nimi a s ohledem na výše uvedené změny došlo k úpravě původně zamýšlené architektonické koncepce a výtvarného řešení výstavy. Úkolu se ujal kmenový architekt muzea. Ten postupoval v souladu s požadavky autorů, nicméně i tato změna s sebou přinesla určité dílčí úpravy uskutečňované (jak už to u velkých výstav bývá) doslova v běhu. Finální výtvarné ladění pak probíhalo v úzké součinnosti autorů a grafiků.

Na výstavu celkově shromážděných přes 400 exponátů ze všech uměleckých oborů od dokladů každodennosti, přes architektonické detaily, umělecké řemeslo, zbraně, mince, písemné dokumenty, rukopisy, pečeti až po sochy, deskové malby a velké oltářní celky zaplnilo všechny velké výstavní prostory Muzea východních Čech. V prvním ze čtyř sálů jsme se setkali s nejstaršími doklady umělecké kultury převážně v podobě archeologických nálezů. Sálu dominovala zajímavá hypotetická rekonstrukce závěru presbytáře zaniklého kostela v areálu kláštera dominikánů v Hradci Králové. Archeologické nálezy zprostředkovaly pohled na běžný každodenní život středověkého člověka. Představu o něm přinesly předměty často utilitárního charakteru, ale i díla výrazných estetických kvalit, jako byly např. kamnové kachle s často náročnou reliéfní výzdobou. Velké pozornosti se těšila dětská kolébka z Čáslavi, skvělý soubor keramických nádob, ale i mimořádně dochované skleněné číše ze sbírky Regionálního muzea v Chrudimi.

Druhý prostor – bývalé lapidárium muzea, které architekt Jan Kotěra shodou okolností prostorově koncipoval jako chrámové trojlodí, nabídl návštěvníkům umění 14. a 15. století. Vystavená díla odrážela jak nebývalý ekonomický i kulturní rozkvět, který zažívaly východní Čechy, včetně kladské oblasti, ve 14. století, tak zvrát, jež přinesly husitské války. Tehdy se východní Čechy, s výjimkou Broumova a Kladska, přiklonily ke straně podobojí a staly se centrem husitského odboje, doslova „baštou“ utrakvismu v Českém království. Opětovný hospodářský a kulturní vzestup nastal až kolem poloviny 15. století. Exponáty zprostředkovaly pohled na umění oblasti Kladska.

K vidění byla jedinečná díla, jako např. už zmíněné *Kladská madona s vrabcem* z kostela Nanebevzetí Panny Marie v Kladsku, trůnící *Madona na lvech* z Krosnowic, zapůjčená z norimberského muzea, nebo rozměrný epitaf kladské měšťanky Markéty Ratoldové, největší dochovaný epitafní obraz z 15. století, zapůjčený z Moravské galerie v Brně. Výtvarné bohatství klášterů představila díla, která se původně nacházela v některém z nich. Na území východních Čech jich existovalo před husitskými válkami na čtyři desítky. Jen nepatrný zlomek klášterních domů přežil řádění husitských vojsk nebo byl po ukončení bojů obnoven. K těmto výjimkám patřil benediktýnský klášter v Broumově nebo klášter cisterciáček v Pohledu. Opětovný, avšak pouze pozvolný kulturní rozvoj východočeské oblasti nastal s nástupem Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců. Sál v prvním patře představil umění konce 15. a počátku 16. století, kde bylo ukázáno rozmanité spektrum vlivů, které se

Díla shromážděná ve třetím oddíle výstavy zřetelně ukazovala rozmanité spektrum vlivů, které se v umění východních Čech různým způsobem prolínaly. Dominantní roli zde sehrála slezská metropole Vratislav, odkud byly do východních Čech dováženy oltářní retábly i sochy.

Čtvrtý oddíl byl věnován uměleckému řemeslu, jež zahrnuje zlatnické práce, výšivky, ale i kovolitecké výrobky – zvony, křtitelnice.

v umění východních Čech různým způsobem prolínaly. Koncem 15. století, kdy se stabilizovala politická situace v Čechách a na Moravě a kutnohorský náboženský směr v roce 1485 uzákonil rovnoprávnost kališnické a katolické víry, vzrůstala moc a objednatelský potenciál měšťanstva, které v té době bylo většinově příslušníky utrakvistické církve. Dominantní roli v oblasti obchodování s uměleckými díly zde sehrála slezská metropole Vratislav, odkud byly do východních Čech dováženy oltářní retáblí i sochy. Na pomezí Čech a Moravy se pak setkáme s tvorbou několika anonymních umělců, jimž lze připisat celé skupiny děl a mezi nimiž vyniká dílna Mistra olomouckých madon, která sídlila v Olomouci. Autoři neopomněli ani osobnosti šlechtických donátorů, kteří mnohdy zásadně předurčovali charakter vytvářených artefaktů. Kromě jiných mezi ně náležel Ladislav z Boskovic, vzdělaný, italsky orientovaný humanista, nebo Vojtěch z Pernštejna, příslušník mocného rodu, jenž spravoval Pardubice a přilehlá panství.

Poslední část výstavy zahrnovala umělecké řemeslo, včetně zlatnických prací, kovolitectví, výšivek, iluminovaných rukopisů, prvotisků a vzácných listin. Ze 14. a první poloviny 15. století se zlatnických prací ve východních Čechách dochovalo poměrně málo, období vlády jagellonské dynastie však znamenalo pro umělecká řemesla mimořádný rozkvět. Vynikaly zejména velké procesní monstrance z drahých kovů, ale i nádherně zdobené mešní kalichy. Kovolitecké práce hojně se ve východních Čechách nacházející na místech

svého původního určení zastupovaly křtitelnice ze Smiřic a drobný zvon Zdeňka Trčky z Lípy z Opočna. V Čechách i na Moravě se obecně zachovalo jen málo středověkých vitráží. O to více byla potěšující možnost vystavit část souboru vitráží z Nadslavi, původně pocházejících z malého kostelíka ve vsi u Jičina.

Nedílnou součástí výstavy byly iluminované rukopisy a prvotisky. Rukopisy doložily úroveň knižní kultury ve východočeském regionu jak před husitskými válkami, tak po nich. Zatímco ve 14. století se knižní kultura rozvíjela zejména v kláštorech, od poloviny 15. století se centry uměleckého mecenátu stávají města. Vedle rukopisů výstava prezentovala i tisky, od počátku 16. století vytvářené v Litomyšli, kde se knihtiskařská tradice udržela s menšími přestávkami až do 20. století. Opomenuty nezůstaly listiny s erbovními privilegii, kterých se ve východních Čechách dochovalo pět. Jsou svědky stále sílícího sebevědomí městské komunity, jíž panovník v 15. a 16. století polepšil znak a potvrdil v minulosti získaná privilegia.

Tato část výstavy byla celkově nejvíce náročná z hlediska výstavní logistiky. Vzhledem k tomu, že rukopisné i listinné památky mají omezenou dobu, po kterou mohou být vystaveny, museli jsme sestavit plán jejich pravidelné výměny.

Příprava výstavy se stala podnětem nejen k umělecko-historickému výzkumu děl, ale i detailnímu průzkumu jednotlivých památek v úzké spolupráci s restaurátory,⁴ na čemž se pod jejich vedením podílela radiologická oddělení nemocnic v Náchodě a Pardubicích a chemicko-technologická laboratoř Národní galerie v Praze. Výsledky v mnoha případech napomohly jejich zachraně či hlubšímu poznání. Významný počin v tomto ohledu znamenaly také dotace poskytnuté Akademií věd ČR v rámci projektu Regionální spolupráce s Královéhradeckým a Pardubickým krajem a Ústavem dějin umění AV ČR, v. v. i. Cílem výstavy byla prezentace komplexního pohledu na kulturu středověku a rané renesance v regionu východních Čech v letech 1250–1550. Doufáme, že se

⁴ Např. Helena Dáňová – Radka Šefců – Václav Pitthard – Hana Bilavčíková, *Combination of non-invasive and micro-destructive methods used in the investigation of tin-relief patterns on a Bohemian Late Gothic altarpiece*, *Eur. Phys. J. Plus* 134:447, 2019, Springer-Verlag GmbH Germany 2019, <https://doi.org/10.1140/epjpl/i2019-12809-5>; Hana Vítová, *Proměna díla v čase na příkladu plastiky Panny Marie Bolestné z Heřmanova Městce*, in: Milan Dospěl – Ivo Hlobil (eds.), *Uprostřed Koruny české. Kolektivní monografie NAKI II, Prostějov 2020*, s. 221–226.

tento záměr podařilo naplnit a návštěvníci si odnášeli domů nejen estetické zážitky, ale i povědomí o rozmanitosti a výtvarné úrovni prezentovaných děl a rovněž příspěť ke zcela novému vnímání středověké kultury. Sochy, deskové obrazy, opětovně sestavené oltářní retábly i další předměty byly vystaveny vedle sebe v pečlivě uvážených celcích, což umožnilo ukázat vzájemné souvislosti, mnohdy nadregionálního charakteru.

Na návštěvníky výstavy bylo myšleno dále vydáním stručného, avšak bohatě obrazově vybaveného průvodce v českém a anglickém jazyce.⁵ Ten zůstává trvalým připomenutím toho, jaké středověké bohatství skrývá krajina východních Čech. Vědecké poznatky pak shrnuje monumentální třísvazková publikace,⁶ která široce představuje i architektonické památky, jejichž prezentace nebyla na výstavě možná. I tato výpravná monografie je opatřena bohatým fotografickým doprovodem. V rámci práce na projektu se fotografům z Ústavu dějin umění AV ČR i Muzea východních Čech podařilo profesionálně zdokumentovat téměř všechny sochařské, malířské práce i díla užitého umění a ve velké míře rovněž architektonické památky. Vybrané fotografie byly v průběhu výstavy prezentovány ve formě velkoformátových obrazů na chodbách muzea v Hradci Králové. Návštěvníci tak mohli zhlédnout detaily staveb nebo nástěnné malby, které jsou běžně nedostupné.

Výstava během prvního měsíce konání dosáhla velkého ohlasu v médiích i mezi

návštěvníky. Zdálo se tedy, že projekt se bude těšit velké oblibě tuzemských i zahraničních zájemců.⁷ Bohužel do jejího průběhu zasáhla pandemie nákazy Covid-19, která s sebou přinesla uzavření muzeí od 13. března 2020 do 12. května 2020. Během této doby jsme se pokusili zpřístupnit výstavu alespoň virtuálně – připravili jsme příspěvek pro pořad Toulavá kamera a pro návštěvníky našich webových stránek on-line prohlídku výstavy, komentovanou prohlídku, dokument o výstavě a v neposlední řadě krátká výuková videa pro školy, která připravilo lektorské oddělení muzea.⁸

Navzdory dočasnému zmíněnému uzavření výstavu nakonec navštívilo rekordní množství návštěvníků nejen z České republiky, ale i ze zahraničí. Projekt se tak zařadil mezi nejúspěšnější výstavy královéhradeckého muzea v uplynulém desetiletí. O její úspěšnosti svědčí také udělení jedné z hlavních cen Národní soutěže muzeí *Gloria musaealis*, ceny Mezinárodního výboru ICOM za rok 2020.

*Poslední část výstavy se-
známila diváka s rukopisy
a prvotisky.*

5 Helena Dáňová – Markéta Pražáková (eds.), *Uprostřed Koruny české. Gotické a raně renesanční umění východních Čech 1250–1550. Průvodce výstavou, Hradec Králové 2019.*

6 Helena Dáňová – Ivo Hlobil – Klára Mezihoráková – Dalibor Prix (eds.), *Uprostřed Koruny české. Gotické a raně renesanční umění východních Čech 1250–1550, díl I: Studie, díl II / 1, 2: Katalog, Praha 2020 (v tisku).*

7 Jedinou odbornou recenzi výstavy napsala prof. Milena Bartlová (Milena Bártlová, *Východní gotika, Art and Antiques*, červenec 2020, dostupné online: <https://www.artantiques.cz/vychodni-gotika>). O výstavě pak velmi bohatě informoval tisk i rozhlas po celou dobu jejího trvání.

8 Např. Helena Dáňová – Markéta Pražáková, on-line prohlídka výstavou *Uprostřed Koruny české*, YouTube: https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=AF39xqK_4AU nebo edukační videa na internetových stránkách Muzea východních Čech v Hradci Králové např. <https://www.youtube.com/watch?v=p-9MIDf7174k&t=11s>, https://www.youtube.com/watch?v=_0SFb2c7AKA